

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

TÜRK DESTANLARININ TAHLİLİ - I DERS NOTLARI

---

4. Sınıf - 1. Dönem

İsa SARI
www.isa-sari.com

MANAŞIULI TUYAQBAY

Noğaylı elinde on bir biy boladı. Sol elge köp eskerimen Indis-Kalmak degen jaw Aşağar sayınıñ boyında keledi. Noğaylınıñ aqılısı Ormanbet Biydi şaşırtıp aladı, sonda Ormanbetke Indistar bılay deydi:

“Qolıma meniñ kir, - dedi,
Aytqanımdı kıl, dedi.
Aytqanımdı kılmasañ,
Bizdiñ jolmen jürmeşeñ,
Eliñdi şawıp alamın,
Uşıratıp bülükke,
Talapaydı salamın!”

Sonda Ormanbet: “Men seniñ aytqanıña könbeymin, elimde on bir biyim bar, sodan habar alamın, solar kön dese könemın, könbe dese könbeymin”, - dedi. Kalmaktar sen könbeymin dep aytasıñ dep, Ormanbet biydi öltiredi. Qalğan biylerdi şakıruwğa adam jiberedi. Sonda biyler jolğa şıǵuğa atqa minedi. Jolda olar Manaşı mirzanıñ üyine tüsedi. Biler otıraǵannan keyin söz bastap Manaşıǵa bılay deydi:

“Mına jawğa baralıq,
Osınday kıyın kezderde,
Öşiruge jawdıñ ottarın,
Erlık ayla biz istep,
Soğan barıp qaralıq”. - de,

Sonda Manaşı jüruwge aynaladı. Şeşesi turıp oy oyladı, bular bir pälege uşıratar dep Manaşınıñ anası ere jürdi.

Baratının surasañ,
Aşağar saydıñ bası edi,
Jabağı sudıñ qası edi,
Baratın jeriñ osı edi.

On bir biy soğan barıp tüsti. Sonda zalım kamaadı, oylap aqıl tabadı. Manaşınıñ qasındaǵı on bir biyi şetkeri şıǵıp keñes qurdı. Sol keñeste olar Manaşını mindetke berip ketuwge uyǵardı.

“Mindetke bergende üş künde kelemiz delik, üş künde kelmey köşip ketelik”. dedi. Olar Manaşını Indisqa mindetke beredi.

Sonda Manaşınıñ basına qayǵı tüsip aytqanı:

“Ata jawım, Indistar,
Ustama meni sen, - dedi,
Mınay turǵan on bir biy,
Kelmeydi saǵan bul, - dedi.
Ataña nälet, on bir biy,
Kelmey endi qaşadı,
Osı aytqanıñ şın”, - dedi.

Indis anay on bir biy kelemın dep sendirip, qolınan adam bergen soñ, Manaşını alıp qalatın boldı. Sonda Manaşı şeşesine söyledi:

“Aynalayın, anamız,
Men edim jalǵız balañız,
Jal quyırıqtı kesip al,

MANAŞIOĞLU TUYAKBAY

Nogaylı boyunda on bir bey bulunmaktaydı. O halka çok askeri ile Indis-Kalmak denen düşman Aşağar Çayı'nın kenarına gelmiş. Nogaylının danışmanı Ormanbet Bey'i çağırtıp almışlar, sonra Ormanbet'e Indislar şöyle demiş:

“Emrim altına gir, -dedi,
Söylediklerimi yap, dedi
Söylediklerimi yapmazsan,
Bizim yolumuz ile yürümezsen,
Halkını vurup, kırıp emrim altına alırım,
Uğratıp felakete,
İsteklerimi yerine getirtirim!”

Bunun üzerine Ormanbet: “Ben senin söylediklerine inanmam, halkımın on bir beyi var, onlardan haber sorarım, onlar inan dese inanırım, inanma dese inanmam”, - dedi. Kalmuklar sen inanmam diyorsun diye Ormanbet'i öldürdü. Kalan beyleri çağırmaya adam gönderdi. Bunun üzerine beyler yola çıkmak için ata bindiler. Yolda Manaşı Mirza'nın evine indiler. Beyler oturduktan sonra, söze başlayıp şöyle dediler:

“İşte düşmana gidelim,
Böyle zar zor zamanlarda,
Düşmanın ateşini söndürmeye,
Eğer biz erlik istiyorsak,
Oraya varıp görelim.” - diye,

Bunun üzerine Manaşı, birlikte gitmeye niyetlendi. Annesi kalkıp düşündü, bunlar bir belaya rastlatır diye Manaşı'nın arkasından yürüdü.

Gideceğimiz yeri sorarsan,
Aşağar çayının başı idi,
Jabağı suyunun kenarı idi,
Gideceğim yerin orası idi.

On bir bey oraya ulaştı. Bunun üzerine zalimler kalmadı, düşünüp akıl buldu. Manaşı'nın yanındaki on bir beyi dışarı çıkıp istişare etti. Bu istişare sonunda Manaşı'yı rehin bırakıp gitmeyi düşündüler.

“Rehin verince üç günde geliriz deriz, üç günde gelmez göçüp gideriz”. dedi. Onlar Manaşı'yı Indis'a rehin verdi.

Bunun üzerine Manaşı kaygılanmış ve şöyle demiş:

“Ata düşmanım, Indislar,
Tutuklama beni sen, -dedi,
İşte duran on bir bey,
Size böyle dedi ama gelmedi, - dedi.
Atanıza lanet olsun on bir bey,
Gelmiyor şimdi kaçmaktadır,
İşte bu söylediğim gerçek”, - dedi.

Indisları şu on bir bey geleceğiz diye inandırıp, ellerindeki adamı verdikten sonra, Manaşı'yı alıp bekleyecek oldular. Sonra Manaşı annesine söyledi:

“Muhterem anamız,
Ben idim bir tek yavrunuz,
Atı kesip al,

Kuday jalğız kılğan soñ,
Nege kelsin şamañız?!
İyesiz qaldı-aw, şeşeke,
Jinağan dāwlet qaramız,
Tım bolmasa bolmadı-aw,
İyesi bolıp qalatın,
Bir säbi de balañız,
Uş jasar qaldı kız bala,
Alğan jarım bul qaldı,
Eñsesi biyik aq orda
Adıra bolıp tul qaldı.
Bastan baqıt qusı uşıp,
Ol qus qayta qonar ma?
Qonğanmenen, şeşeke,
Bul jalğanda oñar ma?
Asıl tuğan, anajan,
Bul dünyeden men kettim
Ant urıp ketkir on bir biy,
Süyegimdi jasıtıp,
Osı jolı meñdetti.
Aq sütiñdi keş.” dedi.
Sol jawaptı aytqanda
Kempir turıp egildi,
Köziniñ jası tögildi.
Jalğızı ölimge ketken soñ,
Kökiregin basıp şer,
Qabırğası sögildi.
Sonda kempir söyleydi:
“Aynalayın, jalğızım,
Japanda turğan Beyterek,
Bir küni qurap solğanı.
Jalğızım, seniñ dalada,
Otiñ janğan kül bolıp,
Ataña nälet, on bir biy,
Uşırıldı ma dalağa.
Men aynalıp bolayın
Jalğızım, senen sadağa.
Qolıñnan qazıp kömbediñ,
Ölgenimdi körmediñ.
Sorlı bolğan men be edim?
Amanatın allanıñ,
Köz aldıñda bermedim”.

Manaşı men anası qalmatıñ qolında qala berdi.

On bir biy burın sol jerden ötkende tüsetin edi, bul jolı Manaşınıñ awlınıñ tusınan tuspey öter boldı. Sonda kız jügirip barıp qaptalday söyleydi:

“Qaptaldap ayqay saladı,
Ay, on bir biy, on bir biy,
Ağam menen şeşemenen
Habar berşi sen, - dedi.
Aytayınşı jeñgeme
Habar etip men”, - dedi.
On bir biyge bul qarap,
Kızını süytip söyledi.

Sonda on bir biy qaramay; “ağañ menen şeşeñ keledi”, - dep, ötip jüre beredi, bala qayğırıp üyine keledi. Sonda bala jeñgesine kelip söyledi:

“Aynalayın, jeñşe,
Ol kisiniñ işinde
Ağa menen şeşem joq,
Burın üyge kelgende
Talasuşı edi on bir biy

Tanrı yalnız yarattıktan sonra,
Nasıl gücünüz olabilir?!
Sahipsiz kaldı ey anneciğim,
Biriktiirdiğimiz zenginlik ve malımız
Hiç olmuyorsa olmayacak,
Sahibi olup kalacak,
Bir çocuğumuz da (olmayacak)
Üç yaşında kaldı kız çocuk,
Aldığım yârim böyle kaldı,
Büyük olan ak çadır
Böyle paramparça olup kaldı.
Baştan baht kuşu uçup,
O kuş tekrar döner mi?
Eğer konarsa anneciğim,
Bu fâni dünya düzeler mi?
Asıl doğmuş olan anneciğim,
Bu dünyadan ben gidiyorum
Söz verip gitti o on bir bey,
Kemiklerimi ezip,
İşte bu durumda koydu beni
Ak sütünü helal et.” dedi.
Bu cevabı verince
İhtiyar kalkıp eğildi,
Gözünün yaşı döküldü.
Birciği ölüme gittikten sonra,
Göğsünü sıkıntı basıp,
Sanki kaburgası söküldü.
Bunun üzerine ihtiyar söyledi:
“Muhterem biricik oğlum,
Ovada açan Beyterek,
Bir günde kuruyup soldu.
Birciğim, senin bozkırda,
Yanan ateşin kül olup,
Atanıza lanet on bir bey,
Seni bozkıra mı düşürdü.
Ben senin başında döneyim
Bircik yavrum senin feryadına.
Elinle kazıp gömmedin,
Öldüğümü görmedin.
Kusurlu olan ben miydim?
Allah'ın emanetini,
Senin gözünün önünde vermedim”.

Manaşı ile annesi Kalmatın (?) elinde kalıverdi.

On bir bey daha önceleri oralardan geçerken uğrardı. Bu kez Manaşı'nın köyünün dışından geçer oldu. Bunun üzerine kız koşup kenarda söyledi:

“Kenardan bağırarak söyledi,
Ey on bir bey, on bir bey,
Ağabeyim ile annemden,
Haber versen, - dedi.
Yengeme söyleyeyim
Haber verip ben”, - dedi.
On bir beye böyle
Kız böylece söyledi.

Bunun üzerine on bir bey bakmadan; “ağabeyinle annen gelmektedir” deyip geçip gidiverdi, kız üzülerek evine geldi. Sonra çocuk yengesine gelip söyledi:

“Muhterem yengeciğim,
O kişilerin içinde
Ağabeyim ile annem yok,
Eve gelmeden önce
Tartışmaktaydı on bir bey

Meni aldım alam dep,
On bir bidey zalımın
Bolğan isi özgeşe,
Tur, kimdi ki,- dedi,
Kökemniñ mingen kök tulpar
Şıgarıp alıp saraydan
Astıña onu min, dedi.
Kökem menen şeşemdi,
On bir bey tastap ketken-di
Sonı barıp bil, dedi.
Noğaylı şirkin saskan-dı,
Töbege şıksañ köresiñ
Bosқан eldiñ қарasın”.

Manaşından қалған көк tulpardı erttep alıp,
Manaşınıñ bar қару-jarağın asınıp, bosқан
Noğaydıñ artınan töbere şığıp қараса, Noğaydıñ
barlıғı japırıla көшіp jatır eken, әyel қayterin bilmey
үйge keldi. Sonda kişkene қız söz söyledi:
“Jeñeşe, biz Noğaymen қатар көşpelik, Noğaydan
қалıp, artın ala көşelik, eger birge көşsek Noğay
bizge ew bermes” - dedi.

Sol waқıt bolğanda,
Maldı қuwıp jinadı,
Kөş қарasın көredi,
Kөшке жүдә sanaspay
Kөштиñ bölip қарasın
Bөline көшіp keledi.
Kөшіp қаşқан көp Noğay,
Otız күндеy bosadı,
Maldı сүйтип қıynadı,
Sarıoyıқ degen көlderге,
Sonday шүyгін jerlerге,
Kөшіp kelip көp Noğay,
Sol jerlerге қonadı.
Manaşınıñ awılı
Keyin шette қaladı.
Noğayға kirip қona almay,
Buringıday bola almay,
Manaşınıñ қatını
Buwaz edi sol күнде,
Ayı-kүni toladı.
Adalбақан қurdırdı,
Sol Noğaydıñ elinen,
Bes-on kempir jıydırdı.
Tolғatumen sol қatın,
Üş күn uday ol turdı,
Batırdan қalған tuyaq, - dep.
Tuyaqbay atın қoydırdı.

Endigi sözdi Manaşınıñ şeşesi Küykennen esitiñiz.
Üş күni bitken soñ, Manaşığa kelgen adam
bolmağansın Indıstar Manaşını öltiredi. Sonda
Manaşınıñ basında otırıp, kempir jılap söz aytadı:

“Aynalayın, jalğızım,
Su түbine şım battı.
Körsetkeniñ қудay-ay,
Osı ma edi jalğanda?
Jalğızımnan ayırılıp
Sındı meniñ қanatım,
Қos қanatım қayırılıp
Отırıp meniñ қалғанım.
Aynalayın, қудay-ay,
Jalğızımnan ayırıp
Basıma muñdı салғанıñ.

Beni öne alayım diye,
On bir bey gibi zalimin
Yaptıkları iş başkaca,
Kalk, kimdir ki onlar, - dedi,
Ağabeyimin bindiği gök cinsi atı
Ahırından çıkarıp alıp
Ona bin, dedi.
Ağabeyim ile annemi,
On bir bey bırakıp gittiler
Bunların hepsini bil, dedi.
Nogaylı kötüler şaşırдылар,
Tepeye çıktığında görürsün
Göçen halkın malını”.

Manaş’dan kalan bu gök cinsi atı çekip alıp,
Manaş’ının bütün elbise ve silahlarını kuşanıp,
göçmekte olan Nogaylıların ardından tepeye çıkıp
baktığında, Nogaylıların hepsi ovoidan gitmekteydi.
Hanım, ne yapacağını bilmeden eve geldi. Bunun
üzerine küçük kız şöyle dedi:
“Yengeciğim, biz Nogaylarla birlikte göçmeyelim,
Nogaylardan arkada kalıp geçelim, yoksa onlar bize su
vermez” - dedi.

Zaman geldiğinde,
Hayvanları sürüp bir araya getirdi,
Göç hazırlıklarını yaptı,
Pek çok göçenlerden
Hayvanlarını göçenlerinkinden ayırıp
Ayırıp bölüp geldi.
Göçüp kaçan pek çok Nogay,
Otuz gün içinde orayı terk etti,
Hayvanları zorla sürüp götürdüler,
Sarıoyuk denilen göle,
Böylesine bakır yerlere,
Göçüp gelip pek çok Nogay,
Bu tip yerlere yerleşti.
Manaşının köyü
Daha sonra kenarda kaldı.
Nogaylarla birlikte yola çıkıp konmadan,
Önceki gibi olmadan,
Manaş’ının hanımı
Hamileydi o günde,
Ayı, günü doldu.
Doğum çadırı kuruldu,
O Nogay halkından,
Beş-on ihtiyar getirdi.
O kadın sancılanınca
Üç gün mütemediyen sancısı sürdü,
Kahramandan kalan kemik (iz, hatıra), - diye.
Tuyakbay adını koydurdu.

Şimdiki sözü Manaş’ının annesi Küyken’den işitiniz.
Üç gün geçtikten sonra Manaş’ya gelen adam
olmayınca Indıstar Manaş’ı öldürdü. Ardından
Manaş’ının başında ihtiyar, ağlayıp söz söyledi:

“Başına döneyim biriciğim,
Su dibine iyi battı.
Allah’ım, göstereceğın,
Bu muydu yalan dünyada?
Biricik evladımdan ayırılıp
Kırıldı benim kanadım,
İki kanadım kırılıp
Ben oturup kaldım.
Biricik Allah’ım,
Biriciğimden ayırılıp
Başıma kederi saldın.

Büytip qorlıq bergenşe,
Emes pe jaqsı alğanıñ?

Kempir muñayıp otırıp, en dalağa qañırıp ketti.

Bir jerlerge kelgende,
Aratöbe şıñ kördi,
Sol şıñdarğa şığadı
Şıñ ekenin köredi,
Solay qarap jol jürdi.
Sol jürgennen qañırıp,
Az ğana emes, mol jürdi.

Bir jerlerge kelip otırıp, sonda kempir tağı da muñayıp söyledi:

“Aynayalın, jan alla,
Keremetiñ bar, alla,
Manaşımday jalğızım
Kelmeske endi ol ketti.
Qarañğı körge ol jetti.
Bir butanıñ tübinde
Meni qıday söyletti!..”
Bir mezigilde kün battı
Ay qarañğı, kün bult,
Kempiriñniñ közinen
Qandı jası bulaq-tı
Jüregi şıñnıñ bası edi,
Söytip kele jatqanda,
İldılay jerdi bul bastı.
Köziniñ nurı tamğanı,
Kerilik jetip qalğanı,
Sonda kempir uşadı,
Sol uşumen ol barıp
Bir jartastı quşadı.
Sonda janı ketedi,
Balasınıñ artınan
Bu da körge jetedi.

Sol kempirdiñ uşқан jeri burın Aratöbe şıñ edi.
Sodan keyin Küyken dep ataladı.

On san baytaq bolsın jer,
Ormanbet biydiñ ölgen jer,
Küyken sırtı Manaşı,
Manaşı sonıñ balası,
Balasımen ekeyi
On bir biydey zalımnıñ
Aylasımen bulardıñ,
Qaza taptı qaraşı.

Endi sözdi Tuyaqbaydan esitiñiz:

Tuyaqbayday balanıñ
Beske jası toladı,
Şeşesine es bolıp
Nedeyip jigit boladı.
Balalarmen oynaydı,
Oynap jürüp ol bala
Keydere aqıl oylaydı.

Tuyaqbay üyge kelip anasına söyley bastaydı:

“Aq süt bergen anamız,
Balalarmen oynayğa,
Biz de, şeşe, baramız,
Ekewden jurt jüredi,

Böyle edip kötülük verinceye kadar,
Can alman daha iyi değıl mi?

Ihtiyar, ne yaptığını bilmeden geniş ovada yürüdü.

Bir yere geldiğinde,
Ara tepenin zirvesini gördü,
O zirveye doğru
Tırmanmaya başladı
Bunun gibi bakıp yol yürüdü,
Bu yürüdüğü yollardan dönüp,
Az değıl, çok yol yürümüş.

Bir yerlere gelip oturup, bunun üzerine ihtiyar, daha da bunalıp söyledi:

“Aziz Allah,
Kerametlere muktedirsın,
Manaşım gibi biricik oğlum
Gelinmeyecek yere gitti.
Karanlık mezara o gitti.
Bir ağacın dibinde
Beni Allah söyletti!..”
Bir vakit gedi gün battı
Ay karanlık, gün buluta gitmiş,
Ihtiyar kadının gözünden
Kanlı yaş pınar gibi akmaktadır
Yüreğı de bu tepenin başı gibiydi,
Bu hâlde gelmekteyken,
Yukarıdan aşığı yuvarlanıverdi.
Gözündeki ışık gitti,
Ihtiyarlık iyice ona yetişip,
Bunun üzerine ihtiyar uçuverdi,
Bu uçuşu ile varıp
Bir kayaya düşüverdi.
Sonra canı gitti,
Ođlunun arkasından
O da mezara girdi.

O ihtiyarın uçtuğı yer önceleri Aratöbe zirvesi idi.
Bundan sonra Küyken diye adlandırıldı.

On defa geniş olsun yer,
Ormanbet beyin öldüğü yer,
Manaşı'nın arkası Küyken,
Manaşı onun oğlu,
Çocuğıyla ikisi
On bir bey gibi zalimin
Onlar hakkındaki dönüşleriyle
Birlikte öldüler.

Şimdi sözü Tuyakbay'dan işitiniz:

Tuyakbay gibi bir çocuğın
Beş yaş dolmaktadır.
Annesine eş olup
Giderek genç olmaktadır.
Çocuklarla oynamaktadır,
Oynamaya devam edip o çocuk
Gövdesine akıl dolmaktadır.

Tuyakbay eve gelip annesine söylemeye başladı:

“Ak süt veren anamız,
Çocuklarla oynamaya,
Anneciğim biz de gidelim,
İkisi beraber göçerdi

Ekweden jurt jürgende
Biz de jalğız baramız,
İni men joq ağamız?
Şeşe, bizde joq da edi
Äldilep süygen babamız?”

Şeşesi kıattı muñaydı,
Alğanınan ayrılgan,
Esine tüsti beyşara
Tögilip közden jastarı.
Şeşesi jılap turğan soñ
Apası sonda söyledi:
“Aynayalın, suñqarım,
Atañ edi Manaşı,
Artınan seni körgeñ soñ
Asıldan qalğan tuyaq, - dep
Tuyaqbay atıñ qoydırğan.
Manaşıday mirzaniñ,
Sen ediñ jalğız balası.
Asırağan eldeştep
Küyken edi anası,
Ataña nälet on bir biy,
Ertip ketti qasına
Aşağar saydıñ tüsipti
Indıs kelip basına.
On bir biydiñ bası edi,
Ormanbetti şaqırtıp,
Aldı kâpir qasına.
Qalmak sonda söylegen,
Bizdiñ jolğa kön degen;
Bizdiñ jolğa könbeseñ
Öltiremin men degen.
Ormanbettey biyiñiz:
Elimde var on bir biy,
Sol kön dese köñemin,
Könbe dese köñbeymin dep,
Süytip biyiñ söylegen”.

Sonda sen köñbeysiñ dep Ormanbetti öltirip,
elindegi on bir biyiñ şaqırtqan, on bir biy ne isterin
bilmey, bizdiñ üye keldi.

“Kelgennen soñ on bir bey,
Kökemdi meniñ azğırdı
Baralığı jawğa biz dedi,
Bizderge başşı sen dedi.
Ataña nälet on bir biy
Kökeme süytip söyledi.
Kökem attı erledi
Erlep jürin terledi,
Jalğızı keter bolğan soñ
Şeşem de sonda jürüge
Balasına erüge
Barayınşı men dedi.
Manaşıday kökemdi
Zalım tuğan on bir biy
Mindetke berip sol jerde,
Kökemdi meniñ tastağan.
Kelip qayta elderge,
Mekendegen jerlerge,
Sonda eldi köşirdi.
Şeşem menen ağaniñ
Ataña nälet on bir biy,
Süytip ünin öşirdi.
Şeşem edi ol Küyken,
İtke-kušqa jem bolıp,
Dalada qaldı süyegi,

Böyle yurtlar göçerken
Biz de yalnız göçüyoruz,
Ağabeyimiz ve kardeşimiz yok
Anneciğim bizde yok m idi
Büyütüp seven babamız yok muydu?”

Annesi çok üzüldü,
Kendisini alandan ayrılan,
Aklına düştü biçarenin
Gözünden yaşları dökülüp.
Annesi ağlayıp durunca
Abılası sonra söyledi:
“Muhterem kardeşim,
Baban idi Manaşı
Arkandan seni gördükten sonra
Atadan kalan iz, - diye
Tuyakbay adını koydurdu.
Manaşı Bey'in,
Sen idin biricik oğlu.
Besleyip büyüten
Küyken idi annesi,
Atana lanet on bir bey,
Alıp gitti yanında
Aşağar suyuna gitmişti
Indıslar gelip yanında.
On bir beyin başı olan,
Ormanbet'i çağırıp,
Aldı kafir yanına.
Kalmaklar bunun üzerine,
Bizim yolumuza inan deyip;
Bizim yolumuza inanmazsan
Ben öldürürüm demiş.
Ormanbet gibi beyiniz:
Halkımın arasında on bir bey var,
Onlar inan dese inanırım,
İnanma dese inanmam deyip,
Böylece beyin söylediği”.

Bunun üzerine sen inanmıyorsun deyip Ormanbet'i
öldürüp elindeki on bir beyi çağırıp, on bir bey ne
istediğini bilmeden bizim eve geldi.

“Geldikten sonra on bir bey,
Benim babamı aldattı
Biz düşmana giderken dedi,
Başımız sensin dedi.
Atana lanet on bir bey
Babama böylece söyledi.
Babam atı eyerledi
Erlik yürüyüp terledi,
Biricik çocuğu gittikten sonra,
Annem de onun arkasından
Çocuğuna yetişmeye
Gideyim ben dedi.
Manaşı gibi babamı
Zalim doğan on bir bey
Rehin bırakıp o yerde,
Babamı bırakmışlar.
Sonra dönüp halka,
Yerleştiği yerlere,
Bunun üzerine halkı götürdü.
Annem ile ağabeyim
Atana lanet on bir bey,
Böyle yapıp sesini kesti.
Annem idi o Küyken,
İtke-kuşa yem olup,
Ovada kaldı kemiği,

Ekeñ edi Manaşı,
Uş küni onıñ bitken soñ
Keskilep indıs öltirgen”.
Osı sözdi esitip,
Segiz jasar Tuyaqbay
Jüregi süytip küyedi.

Tuyaqbay ündemey turıp ketedi, alası men şeşesi
uykığa ketken soñ, şeşesininñ pışağın urlap aladı.

Etine şekpen kiyedi,
Kolina alıp pışağın,
Sarıoyıqtı jağalap,
On bir biydi izdewge
Tuyaqbay sonda jönedi.
Kıdırıp jürdi şamalap,
Noğaylardı aralap,
Bes kün jürdi jağalap,
Bilerdi kördi şamalap,
Tanıp ebden aluğa
Bilerdi jürdi jağalap.
Biydi tanıp aladı.
Bir mezgilder bolğanda,
Bir awılğa qonaqqa,
On bir biyiñ baradı.
Artınan jürdi Tuyaqbay,
Sol biylerdi añduğa
Tüs mezgili bolğanda,
Aqsakallar taradı.
Şetke tikken otawda
On bir biy jatıp qaladı.
Biyler uyıqtap qalğanda
Tuyaqbay üyge baradı.
Üyge kelip Tuyaqbay
Biydin bärin jaradı,
Biydi kırıp saladı.
Bitirip isin Tuyaqbay
Jalañ ayak, jalañ bas,
Elewsiz jürgen jas bala
Üyine qaray tartadı.
Awıldıñ keldi adamı,
Ol biylerdi körmege,
Qonağasın sıylap bermege.
Kelgen soñ kördi qızıqtı,
Bul sekildi buzıqtı,
Ağıp jatқан қan көrdi,
Қırılıп jatқан jan көrdi,
Üyi қаннан toladı,
Asa қızıқ boladı.
Munı közi körgen soñ
Awılдағы көр adam
Esi ketip taladı.
Awıl adamı taradı,
Қırılıп biyer қaldı dep,
Şabwıldı әr jerge
Adamdar sonда saladı.
Biylerdiñ keldi balası,
Ölip biyer қalğan soñ
Jıynaldı jalıқ, қараşı,
“Bul is қaydan boldı?” - dep
Birinen biri suradı,
Aylasın onıñ taba almay,
Қamalıp Noğay turadı.

Ormanbetiñ balası Äli bar edi, sol on bir biydiñ
tusında awılğa kelgen adam bar ma, bireyiñ
bilmeysiñ be? dedi. Birey ayttı: “Kim ekenin

Baban idi Manaşı,
Üç gün bittikten sonra
Kesip Indıslar öldürmüşler”.
Bu sözü işitip
Sekiz yaşında Tuyakbay
Yüreği böylece yandı.

Tuyakbay konuşmadan kalkıp gitti, ablasıyla annesi
uyuduktan sonra, annesinin bıçağını gizlice aldı.

Vücutuna cepken giydi,
Eline alıp bıçağını,
Sarıoyuğa doğru dolaşıp,
On bir beyi takip etmeye
Tuyakbay bunun üzerine yöneldi.
Tahmin ederek gezip dolaştı,
Nogayları araştırıp,
Beş gün yürüdü dolaştı,
Beyleri gördü tahmin edip,
Tanıdı bütünüyle.
Beyleri gördü dolaşıp
Beyi tanıdı bildi.
Bir müddet vakit geçince,
Bir köyde misafirliğe,
On bir bey gitmektedir.
Arkasından yürüdü Tuyakbay,
O beyleri takibe
Rüya vakti olduğunda,
Aksakallar dağıldı.
Dışarıya kurulmuş ayrı bir çadırda
On bir bey yatıp kalmış
Beyler uykuya daldığında
Tuyakbay eve girdi.
Eve gelip Tuyakbay
Beylerin hepsini yaradı,
Beyleri kırdı sardı.
Bitirip işini Tuyakbay
Yalın ayak, yalın baş,
Endişesiz genç çocuk
Evine doğru çekip geldi.
Köyün adamı gelip,
O beyleri görmeye,
Misafirlerine hizmet etmeye.
Geldikten sonra gördü heyecanlandı,
Bu bozuk tabloyu görünce,
Ölmüş duran canlar gördü,
Akıp giden kan gördü,
Evi kanla doldu
Çok dehşetli bir şey olmuş.
Bunu gördükten sonra
Köydeki pek çok adamın
Akli başından gitti.
Bütün köy adamı aradı.
Beyler öldü diye,
Yayıldı her yere
Adamlar bunun üzerinde gönderdi.
Beylerin geldi oğlu
Beyler ölüp kaldıktan sonra
Tüm varlıkları toplandı
“Bu iş nasıl oldu?” - diye
Her biri birbirine sordu,
Hiçbiri bir şey bulamayıp,
Yakalanıp Nogay kalktı.

Ormanbet'in oğlu Ali vardı, o on bir beyin yanında
köye gelen adam var mı, bilmiyor musun? dedi.
Birisini dedi: “Kim olduğunu

bilmedik, bir paçır bala kelip otırdı. - deydi. - Manaşından bir bala tuwdı dep edi, sol bala bolmasın, sonı oylap qarañız” - dedi. Tağı awlıñ bir äyeli turıp: “Men ot jağıp jürgende jügirip bir bala ketken edi”, - dedi.

Olar jañağıday bolıp jatqanda Tuyaqbay üyge barıp pişaktı tastay berdi. Sonda Jubay degen apası söyley bastadı:

“Aynalayın, şeşeke,
Köterşi bermen başıñdı.
Tuyaqbayday jas bala,
Alla jolin oñdağay,
Bolmağay endi maskara,
Qaru-jaraq saylay kör;
Sarayda turğan Kök tulpar,
Şıgarıp sırtqa baylay kör;
Sür jebe men qılıştı
Sandıqtan onı ala kör!”
Sonda aldı qoramasa,
Berendi belge bayladı
Tuyaqbayday jas bala.
Er qaru - bes qaru,
Onı da aldı asınıp,
Urısğa jawlarmen
Turdı sonda saylanıp.
Bara attı erledi,
Erlep jürüp terledi,
Altın turman, er jügen
Atqa tegis saladı.
Atadan qalğan aq sawıt
Üstine kiyip aladı.
Ayıl-turman bek tartıp,
Quyısқанın qısqartıp,
Kök ala şubar tu baylap,
Joldıñ şıqtı basına
Bardı maldıñ qasına.

Endigi sözdi on bir biydiñ otız balasınan estiñiz. Sol waqıtta otız bala - biyeler ölimin Tuyaqbaydan körip: “Kel, Tuyaqbayğa baralıq”, - dep, oylap keñes qurıp, bular da qaruwın asınıp Tuyaqbaydı izlep jürdi. Sol otızdıñ bası Ormanbet biydiñ balası Äli boldı. Sonda atqa minip kelip, Tuyaqbay qayda dep aqıra bastadı. Üyden apası şığa keldi. Sonda apasınıñ bergen jawabı:

“Anaw jatқан mal, - dedi,
Maldıñ qası yal, dedi,
Jal basına bar, dedi,
Üstinde turğan qarasañ
Kök ala tuwdı baylağan,
Er qaruw - bes qaruw
Asınıp onı saylağan,
Demeñ bolsa bara ber,
Töbede turğan Tuyaqbay,
Tuyaqbaydı bar da kör!”

Sonda:

Otız birdey aqırıp
“Tuyaqbay üyde qalmasın
Jasırıp turma sen”, - dedi.
Sonda qızıñ söyledi,
Söylegende büy dedi:
“Aqılsız Noğay, sen, - dedi,

anlamadık, bir fakir çocuk gelip oturdu. - dedi. - Manaşından bir çocuk doğdu demiş idi, o çocuk olmasın, onu biliniz. Dahası, köyün bir hanımı kalkıp: “Ben ateş yakıp yürüdüğümde bir çocuk gidiyordu”, - dedi.

Onlar önceki gibi yatarken Tuyakbay eve gelip bıçağı bıraktı. Bunun üzerine Cubay denen ablası söylemeye başladı:

“Aziz anneciğim,
Başınızı kaldırmayınız.
Tuyakbay gibi genç çocuk,
Allah yolunu açık etsin,
Şimdi artık rezil olmayacak,
Kargı ve silahları hazırlayiver;
Ahırda duran Kök tulpar atı,
Çıkarıp tepeye bağlayiver;
Bakır renkli ok ile kılıcı
Sandıktan onu çıkariver!”
Bunun üzerine sandığı aldı,
Kemerini beline bağladı
Tuyakbay gibi genç çocuk.
Eri silahı - beş silah,
Onu da almış kuşanmış,
Savaşmaya düşmanlarla
Kalktı bunun üzerine hazırlandı.
Giderek atı eyerledi,
Eyerleyip yürüdü ve terledi,
Eyerin süsü, erin tuttuğu dizgin
Atın kuşandırıp hazırladı.
Atadan kalan ak zırhı
Üstüne giyip aldı.
Sıkı sıkıya bağlayıp,
Kayışını sıkılayıp,
Gök ata tuğ bağlayıp,
Yolun başına çıktı
Hayvanların yanına ulaştı.

Şimdiki sözü on bir beyin otuz çocuğundan işitiniz. O vakitte otuz çocuk - beylerin ölümünü Tuyakbay'dan bilip: “Gelin, Tuyakbay'a gidelim”, - diye istişare edip, Tuyakbay'ı izlemeye başladılar. O otuzun başı Ormanbet Bey'in çocuğu Ali oldu. Bunun üzerine ata binip gelip, Tuyakbay nerde diye bağırırmaya başladılar. Evden ablası çıkageldi. Bunun üzerine ablasının verdiği cevap:

“İşte yatan hayvanlar, - dedi,
Hayvanların yanı düzlük, dedi,
Düzlük başına git, dedi,
Üstünde durana bakarsan
Gök ala tuğ bağlayan,
Yiğitlerin beş silahı,
Kuşanıp onu hazırlanan,
Etekte de olsa varıver,
Tepede duran Tuyakbay,
Tuyakbay'ı var da gör!”

Bunun üzerine:

Otuz bey gibi bağırıp
“Tuyakbay evde kalmasın
Gizlenip kalkma sen”, - dedi.
Bunun üzerine kızı söyledi,
Söylediğinde böyle dedi:
“Akılsız Nogay, sen, - dedi,

Jasıramın ba men? - dedi.
Anay turğan Tuyaqbay,
Öziñmen qatar teñ, dedi.
Er bolsañ sen egerde
Bara berşi sen,” - dedi.

Olar jönelip baratqanda qız öziñni jeñgesine söyley bastadı:

“Aynalayın, anamız,
Tuyaqbay balağa
Osı qıyınis bolsa
Tutanbay oñqa janamız.
Alla bolğay panamız.
Quday naşar qılğan soñ.
Nege keler şaşamız?
Arşalan jârdem bergeysiñ,
Közdiñ jasın körgeysiñ”.

Endigi sözdi Tuyaqbayğa ketken otızdan esitiñiz.

Şabwıldı saladı,
Şabwıldı saluwmen
Tuyaqbayğa baradı.
Jaqındasın qaladı,
Şanğan attı körgen soñ,
Tuyaqbay mingen Kök tulpar,
Aspañğa qarğıp turmadı.

Sonda otız kisi kelip: “Tuyaqbay sen be?” - dedi.
Sonda Tuyaqbay söyley bastadı:

“Äkem edi Manaşı,
Aşagardıñ boyında
Ataña nälet zalım on bir biy,
Mindetke berip ketipti,
Qasında qaldı anası.
Indis degen düşmanğa
Ustap berip ketkeni,
Söytip qorlıq etkeni.
Ustap berin ketken soñ,
İyesiz qalğan, qarası,
Balasız eken Manaşı,
İşte qalğan sol künde
Men edin sonıñ balası.
Sol sebepti on bir biy,
Öltirsem dep oyladım,
Öltirip kekti men aldım”, -
Dedi-dağı Tuyaqbay
Tulparğa qamşı saladı.
Eti qızıp janwar,
Aspañğa qarğıp oynadı,
Üstindegi Tuyaqbay
Közi qurday kızardı,
Küm sağızday sazardı.

Sonda Äli turıp söz bastadı:

“Noğaylınıñ balası,
Añğarıñız sözdi dep,
Ayıp tur göy özi dep,
Tuyaqbaydıñ bul sözi
Bolıp şığar jön”, - dedi.

Noğaylılar bul qalay dep, Ormanbet biydiñ balasınan keñes suradı.

Gizleniyor muyum? - dedi.
İşte duran Tuyaqbay,
Kendinle kıyaslama, dedi.
Yiğit olsaydın sen eğer
Gelir idin sen,” - dedi.

Onlar çekip gittiğinde, kız yengesine söylemeye başladı:

“Muhterem annemiz,
Tuyaqbay oğluna
O ..... olsa
Tutuşan ateşte yanarız
Bizim sığınağımız Allah olacak
Allah çaresiz kıldıktan sonra
Nasıl olur gücümüz?”

Gözyaşımızı göreceksin

Şimdiki sözü Tuyaqbay'a giden otuzdan işitiniz.

Her yere yayıldı,
Gürültü çıkararak
Tuyaqbay'a gittiler.
Yaklaşıp kaldılar,
Atı gördükten sonra,
Tuyaqbay'ın bindiği kök cinsi at,
Şaha kalktı yükseldi

Bunun üzerine otuz kişi gelip: “Tuyaqbay sen misin?” - dedi. Ardından Tuyaqbay söze başladı:

“Babam idi Manaşı,
Aşagar'ın kenarında
Atana lanet zalım on bir bey,
Rehin bırakıp gitmiş
Yanında kaldı annesi.
Indis denen düşmana
Rehib verip gidene,
Böyle kötülük edene.
Rehin verip gittikten sonra,
Sahipsiz kalan malı,
Oğulsuz imiş Manaşı
İşte o son günde
Ben oldum onun oğlu
O sebebi on bir bey,
Öldüreyim diye düşündüm,
Öldürüp öcü ben aldım”, -
Söyledi daha Tuyaqbay
Atını kamçıladı.
Hayvanın eti yanıp,
Şaha kalkıp oynadı,
Üstündeki Tuyaqbay
Gözü kurt gibi kızardı,
Küm sakızı gibi sarardı.

Bunun üzerine Ali kalkıp söylemeye başladı:

“Noğaylının oğlu,
..... sözü diye,
Söyleyip duran kendisi diye,
Tuyaqbay'ın bu sözü
Burda bir yol bulabiliriz”, - dedi.

Noğaylılar bu nasıl yer diye Ormanbet Bey'in oğlu ile müşavere ettiler.

Äli sonda söyledi,
Söylegende bul dedi:
“Ay, joldastar, joldastar,
Bir jılı tuğan muñdastar,
Bir sapardı ƣoldastar.
Bizdin tuğan atamız
İstegeni ƣatelik,
Bul aytƣanıñ söz emes,
Tuyaqbayday ƣaysar er,
Bizge bolar er emes!”

Sonda Älige: “öziñ, ne bolsa da Tuyaqbayğa aytıp kör”, - dedi. Äli kelip, Tuyaqbayğa söyley bastadı:

“Tuyaqbay bala, er, - dedi,
Sabır etşi sen, dedi.
Mäjilis ƣurıp körüwge
Söylesiwge keldim men, dedi.
Ölip ketken on bir biy,
Onıñ bolsın jazası,
Manaşını öltirgen
Tartsın öziniñ sazasin.
Kel sizdin üyge ketelik,
Az ğana Noğay ellimiz,
Urıs aşıp arada,
Ƙur jaw bolıp netelik!”

Tuyaqbay Ormanbet biydiñ balasimen dos boladı.
Sonda bular barlığı Manaşınıñ awılına kelip tüsedı.
Manaş awılı ülken sıy-kürmet körsetedi.

Tuyaqbaymen dos bolıp bardığı eline ƣaytıp ketedi.
Tuyaqbay joldastarına bir aydan ƣalmay keliñder dep tapsıradı..

Bir ayğa küni tolğanda.
Aytƣan şağı bolğanda,
Otız kisi bul keldi,
Basşısın onıñ surasañ,
Ormanbetiñ balası
Bastığı sol ƣaraşı.
Bir kün jattı bögelip
Ketetin boldı ekinşi kün
Jawğa sonda jönelip.
Atƣa minip alganda,
Apası kelip ƣasına
Sonda bastap söyledi,
Söylegende buy dedi:
“Ƙuwanıp edim külgende,
Jarılıp edi jügerim,
Sen bir atƣa mingende,
Ƙatarğa şığıp jürgende.
Barasıñ ƣay bir elderge,
Ƙayday-ƣanday jerlerge?
Sen ketken soñ ƣalağa,
Ne kün tuwar, ƣarağım,
Bizdey ata-anağa?
Kim iye pol turadı,
Ƙalğan mınaw ƣarağa?
Köz salmaydı kimder kep
Bizdey jalƣı-darağa?”
Anası keldi jügirip,
Otıra almadı kidirip,
“Asıldı tuğan, ƣarağım,
Eger ketseñ dalağa
Kimdi ƣoyıp keteyin,
Munday pesiz ƣalğan ƣarağa?”

Ali bunun üzerine söyledi,
Söyleyince şöyle dedi:
“Ey yoldaşlar, yoldaşlar,
Aynı yılda doğan dert çekenler,
Bir safta olan koldaşlar,
Bizim doğduğumuz atamız
Onların arzularını yerine getireceğiz
Bu söylediğin söz değil,
Tuyakbay gibi nitelikli kişi,
Bize olacak er değil!”

Bunun üzerine Ali'ye: Kendin ne olsan da Tuyakbay'a sor ve öğren”, - dedi. Ali gelip Tuyakbay'a söylemeye başladı.

“Tuyakbay çocuk, yiğit, - dedi,
Sabır et sen, dedi.
Bir araya gelip görmeye
Konuşmaya geldim ben, dedi.
Ölüp giden on bir bey,
Onun olsun yaptıkları,
Manaş'ıyı öldüren
Çeksin kendisinin layığı.
Gel sizin eve gidelim,
Azıcık Nogay halkımız,
Savaşa çıkıp,
Birbirimize düşman olup ne yapalım!”

Tuyakbay, Ormanbet Bey'in oğluyula dost oldu.
Ardından, bunların tümü Manaş'ının köyüne geldiler.
Manaş'ının köyü büyük ikram-hürmet gösterdi.

Tuyakbay ile dost olup vardığı halkına geri döndüler.
Tuyakbay, yoldaşlarına bir ay olmadan geliriz diye söyledi.

Bir ay gün dolduğunda.
Söylediği zaman olduğunda,
Otuz kişi böyle geldi,
Liderin onun sorarsan,
Ormanbet'in oğlu
Liderleri şunun gözü.
Bir gün yattı kahraman gibi
Gidecek oldular ikinci gün
Düşmana bunun üzerine yönelip.
Ata binip öne çıktığında,
Ablası gelip yanına
Sonra konuşmaya başladı,
Söyleyince şöyle dedi:
“Güldüğünde mutlu olmuştum,
Parıldadı adeta yüreğim,
Sen bir ata bindiğinde,
Bölüğe çıkıp yürüdüğünde.
Hangi halklara varacaksın,
Nasıl nasıl yerlere?
Sen gittikten sonra şehre,
Ne gün doğar göz bebeğim,
Bizim gibi baba-anaya?
Kim sahip olacaktır,
Kalan şuradaki mala?
Bakmayacak kimse gelip,
Bizim gibi yalnız kimselere?”
Anası geldi koşup,
Oturamadı duramayıp,
“Soylu doğan göz bebeğim
Şayet bozkıra gidersen
Kimi koyup gideyim
Böylesine sahipsiz kalan mallara?”

Ketemiñ sen tastap,
Anañ menen alañdı?
Ketip esim meñdegen.
Dünyeniñ jüzinde
Bir perzentim körsem dep,
Men de bayğus sorlı edim,
Bir köre almay şöldegen,
Toğız ay, on kün köterip,
Körgeñ balam sen degen,
Tastap ketseñ bul jerge,
Nem ǵaladı ölmegen?!
Tilimdi alsañ, barmay ǵal.
Almasañ tildi neteyin,
Joǵ jaǵında aǵayın
Allam jalǵız jarattı,
Aǵayındı ǵaydan tabayın?
Ayrılısam senen, jalǵızım,
Körer közim ǵum bolar,
Söngen soñ otım ǵul bolar
Ketem desen ketesiñ,
Ǵoş aman bol, perzentim,
Tapsırdım aǵǵa men”, - degen.
Sonda Tuyaqbay söyledi:
“Ǵayǵı etpe, anamız,
Atam menen şeşemniñ,
Kegin jawdan aluwǵa,
Indıǵa ketip baramız.
Ǵıyamettik dostarım
Jolımızdı bastaytın
Ormanbet biydin balası!”
Sol sözdi aytıp Tukaǵbay,
Cawǵa ǵosın saladı,
Otız kisi col cürüp,
Capanda ketip baradı.

Gidiyor musun sen bırakıp,
Annen ile ablanı?
Aklım başımdan gitti.
Bu yeryüzünde
Bir oǵlumu göreyim diye,
Ben de zavallı kimsesiz idim,
Bir defa göremedim öylece,
Dokuz ay, on gün taşıyıp,
Göreceğim yavrum sen diye,
Bırakıp gidersen buradan,
Benim ölmemiş neyim kalacak?!
Eğer söylediklerimi dinlerse, gitme kal.
Dinlemezsen söylediklerimi ne yapayım,
Yok yakında aǵabeyin
Allah’ım yalnız yarattı,
Aǵabeyini nerede bulayım?
Ayrılısam senden biriciğim,
Gören gözüm görmez olur,
Sönen son ateşim kül olur
Giderim desen gidersin,
Koş huzurlu ol, çocuǵum,
Allah’a emanet ettim”, - demiş.
Ardından Tuyakbay söyledi:
“Kaygılanma, anamız,
Babam ile büyükannemin,
İntikamını düşmandan almaya,
Indı’a gidiyoruz.
Ahiretlik dostlarım
Yol arkadaşlarımdın başı
Ormanbet Bey’in oǵlu!”
Bu sözü söyleyip Tuyakbay,
Düşmana asker gönderdi,
Otuz kişi yol yürüyüp
Ovadan gitmektedir.